

LIBER VIII.

VENIT AD TERTIUM GENUS THEOLOGIE, QUÆ DICITUR NATURALIS, DEQUE DIIS EO PERTINENTIBUS QUESTIONEM, AN ISTORUM VIDELICET DEORUM CULTUS PROSIT AD CONSEQUENDAM VITAM BEATAM, QUÆ POST MORTEM FUTURA EST, DISCUTIENDAM SUSCIPIT CUM PLATONICIS, QUI CÆTERORUM PHILOSOPHORUM SUNT FACILE PRINCIPES ET AD FIDEI CHRISTIANÆ VERITATEM PROPRIUS ACCEDENTES. ATQUE IHC PRIMUM REFELLIT APULEIUM ET QUICUMQUE ALII CULTUM DEMONIBUS TANQUAM INTERNUNTIIIS ET INTERPRETIBUS INTER DEOS ET HOMINES IMPENDI VOLUNT; OSTENDENS IPSOS DEMONES, QUOS VITIIS OBNOXIOS ESSE, ET QUÆ PROBI PRUDENTESQUE HOMINES AVERSANTUR ET DAMNANT, ID EST, SACRILEGA POETARUM FIGMENTA, LUDIBRIA THEATRICA, MAGICARUM ARTIUM MALEFICIA ET SCELERA IMPORTASSE, IISQUE OMNINO FAVERE ET DELECTARI COMPERTUM EST NULLA POSSE RATIONE DIIS BONIS HOMINES CONCILIARE.

CAPUT I.

De questione naturalis theologiæ cum philosophis excellentioris scientiæ discutienda.

NUNC ¹ intentiore nobis opus est animo multo quam erat in superiorum solutione quæstionum et explicatione librorum. De theologia quippe, quam naturalem vocant, non cum quibuslibet hominibus; (non enim fabulosa est, vel civilis, hoc est, vel theatra, vel urbana; quarum altera jactitat deorum crimina, altera indicat deorum desideria crinosiora, ac per hoc malignorum potius dæmonum quam deorum); sed cum philosophis est habenda collatio: quorum ipsum nomen si latine interpretemur, amo-

¹ Vide D. Guillon, tom. xxi, p. 239-242.

rem sapientiæ profitetur ¹. Porro si sapientia Deus est, per quem facta sunt omnia ², sicut divina auctoritas veritasque monstravit, verus philosophus est amator Dei. Sed quia res ipsa, cujus hoc nomen est, non est in omnibus, qui hoc nomine gloriantur ³; (neque enim continuo veræ sapientiæ sunt amatores, quicumque appellantur philosophi): profecto ex omnibus, quorum sententia se literis nosse potuimus, eligendi sunt cum quibus non indigne quæstio ista tractetur. Neque enim hoc opere omnes omnium philosophorum vanas opiniones refutare suscepi, sed eas tantum, quæ ad theologiam pertinent, quo verbo græco significari intelligimus de divinitate rationem sive sermonem: nec eas omnium, sed eorum tantum, qui cum et esse divinitatem et humana curare consentiant, non tamen sufficere unius incommutabilis Dei cultum ad vitam adipiscendam etiam post mortem, beatam, sed multos, ab illo sane uno conditos atque institutos, ob eam causam colendos putant. Hi jam etiam Varronis opinionem veritatis propinquitate transcendunt. Siquidem ille totam theologiam naturalem usque ad mundum istum vel ejus animam extendere potuit: isti vero supra omnem animæ naturam confitentur Deum, qui non solum mundum istum visibilem, qui sæpe cæli et terræ nomine nuncupatur, sed omnem etiam omnino animam fecerit; et qui rationalem et intellectualem, cujus generis anima humana est, participatione sui luminis incommutabilis et incorporei beatam facit. Hos philosophos Platonicos appellatos, a Platone doctore vocabulo derivato, nullus qui hæc vel tenuiter audivit, ignorat. De hoc igitur Platone, quæ necessaria præsentis quæstioni existimo, breviter attingam, prius illos commemorans, qui cum in eodem genere litterarum tempore præcesserunt.

¹ Cic. II, Offic. 25.-Supra VII, 26. et Hebr. I, 3. — ² Lactant. lib. III.

CAPUT II.

De duobus philosophorum generibus, id est, italico et ionico, eorumque auctoribus.

QUANTUM enim attinet ad litteras græcas, quæ lingua inter cæteras gentium clarior habetur¹, duo philosophorum genera traduntur; unum italicum, ex ea parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata est; alterum ionicum, in eis terris, ubi et nunc Græcia nominatur. Italicum genus auctorem habuit Pythagoram Samium, a quo etiam ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum². Nam cum antea Sapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ aliis præstare videbantur, iste interrogatus, quid profiteretur, Philosophum se esse respondit, id est, studiosum vel amatorem sapientiæ: quoniam sapientem profiteri, arrogantissimum videbatur. Ionici vero generis princeps fuit Thales Milesius, unus illorum septem qui appellati sunt Sapientes. Sed illi sex vitæ genere distinguebantur, et quibusdam præceptis ad bene vivendum accommodatis: iste autem Thales, ut successores etiam propagaret, rerum naturam scrutatus suasque disputationes litteris mandans eminuit; maximeque admirabilis extitit, quod astrologiæ numeris comprehensis³ defectus solis et lunæ etiam prædicere potuit. Aquam tamen putavit rerum esse principium, et hinc omnia elementa mundi ipsumque mundum; et quæ in eo gignuntur, existere. Nihil autem huic operi, quod mundo conside-

¹ Vide lib. vii, q. in Judices, q. 37. — ² Cic. in Tuscul. v. — ³ Id. i. de Divinat.

rato tam admirabile aspicimus, ex divina mente præposuit. Huic successit Anaximander ejus auditor, mutavitque de rerum natura opinionem. Non enim ex una re, sicut Thales ex humore, sed ex suis propriis principii quasque res nasci putavit. Quæ rerum principia singularum esse credidit infinita, et innumerabiles mundos gignere, et quæcumque in eis oriuntur, eosque mundos modo dissolvi, modo iterum gigni existimavit, quanta quisque ætate sua manere potuerit; nec ipse aliquid divinæ menti in his rerum operibus tribuens. Iste Anaximenem discipulum et successorem reliquit: qui omnes rerum causas infinito aëri dedit: nec deos negavit, aut tacuit: non tamen ab ipsi aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos credidit. Anaxagoras vero ejus auditor, harum rerum omnium, quas videmus, effectorem divinum animum sensit; et dixit ex infinita materia, quæ constaret similibus inter se particulis, rerum omnium genera pro modulis et speciebus propriis singula fieri, sed animo faciente divino. Diogenes (31) quoque Anaximenis alter auditor, aërem quidem dixit rerum esse materiam, de qua omnia fierent; sed eum esse competentem divinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit auditor ejus Archelaüs: etiam ipse de particulis inter se similibus, quibus singula quæque fierent, ita omnia constare putavit, ut inesse etiam mentem diceret, quæ corpora æterna, id est, illas particulas conjungendo et dissipando ageret omnia. Socrates hujus discipulus fuisse perhibetur, magister Platonis propter quem breviter cuncta ista recolui.

CAPUT III.

De socratica disciplina.

SOCRATES ergo primus universam philosophiam ad corrigendos componendosque mores flexisse memoratur¹; cum ante illum omnes magis physicis, id est, naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderent. Non mihi autem videtur posse ad liquidum colligi, utrum Socrates, ut hoc faceret, tædio rerum obscurarum et incertarum ad aliquid apertum et certum reperiendum animum intenderit, quod esset beatæ vitæ necessarium; propter quam unam omnium philosophorum invigilasse ac laborasse videtur industria: an vero, sicut de illo quidam benevolentius suspicantur, nolebat immundos terrenis cupiditatibus animo se extendere in divina conari. Quandoquidem ab eis causas rerum videbat inquiri, quas primas atque summas non nisi in unius ac summi Dei voluntate esse credebat: unde non eas putabat nisi mundata mente posse comprehendere²; et ideo purgandæ bonis moribus vitæ censebat instandum, ut deprimentibus libidinibus exoneratus animus naturali vigore in æterna se attolleret, naturamque incorporei et incommutabilis luminis, ubi causæ omnium factarum naturarum stabiliter vivunt, intelligentiæ puritate conspiceret. Constat eum tamen imperitorum stultitiam scire se aliquid opinantium, etiam in ipsis moralibus quæstionibus, quo totum animum intendisse videbatur, vel confessa ignorantia sua, vel dissimulata scientia, lepore mirabili disserendi et acutissima urbani-

¹ Cic. 1, Acad. quæst. — ² Plato in Phædone.

tate agitasse atque versasse. Unde et concitatis inimicitis calumniosa criminatione damnatus, morte mulctatus est. Sed eum postea illa ipsa, quæ publice damnaverat, Atheniensium civitas publice luxit, in duos accusatores ejus usque adeo populi indignatione conversa, ut unus eorum oppressus vi multitudinis interret, exilio autem voluntario atque perpetuo pœnam similem alter evaderet. Tam præclara igitur vitæ mortisque fama Socrates reliquit plurimos suæ philosophiæ sectatores, quorum certatim studium fuit in quæstionum moralium disceptatione versari, ubi agitur de summo bono, quo fieri homo beatus potest. Quod in Socratis disputationibus, dum omnia movet, asserit, destruit, quoniam non evidenter apparuit; quod cuique placuit, inde sumpserunt, et ubi cuique visum est, constituerunt finem boni. Finis autem boni appellantur, quo quisque cum pervenerit, beatus est. Sic autem diversas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt, ut (quod vix credibile est, unius magistri potuisse facere sectatores) quidam summum bonum esse dicerent voluptatem, sicut Aristippus; quidam virtutem, sicut Antisthenes. Sic alii atque alii aliud atque aliud opinati sunt: quos commemorare longum est¹.

CAPUT IV.

De præcipuo inter Socratis discipulos Platone, qui omnem philosophiam triplici partitione distinxit.

SED inter discipulos Socratis, non quidem immerito, excellentissima gloria claruit, qui omnino cæteros obscu-

¹ Cic. 2. de finib.

raret Plato. Qui cum esset Atheniensis, honesto apud suos loco natus, et ingenio mirabili longe suos condiscipulos anteiret; parum tamen putans perficiendæ philosophiæ sufficere se ipsum ac socraticam disciplinam, quam longe lateque potuit peregrinatus est, quaquaversum eum alicujus nobilitate scientiæ percipiendæ fama rapiebat. Itaque et in Ægypto didicit quæcumque illic magna habebantur atque docebantur, et inde in eas Italiæ partes veniens ubi Pythagoræorum fama celebrabatur, quidquid italicæ philosophiæ tunc florebat, auditis eminentioribus in ea doctoribus facillime comprehendit. Et quia magistrum Socratem singulariter diligebat, eum loquentem fere in omnibus sermonibus suis faciens, etiam illa, quæ vel ab aliis didicerat, vel ipse quanta potuerat intelligentia viderat, cum illius lepore et moralibus disputationibus temperavit. Itaque cum studium sapientiæ in actione et contemplatione versetur, unde una pars ejus activa, altera contemplativa dici potest; quarum activa ad agendam vitam, id est, ad mores instituendos pertinet, contemplativa autem ad conspiciendas naturæ causas et sincerissimam veritatem: Socrates in activa excelluisse memoratur; Pythagoras vero magis contemplativæ, quibus potuit intelligentiæ viribus, instituisse. Proinde Plato utrumque jugendo philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit: unam moralem, quæ maxime in actione versatur; alteram naturalem, quæ contemplationi deputata est; tertiam rationalem, qua verum disternitur a falso. Quæ licet utrique, id est, actioni et contemplationi sit necessaria, maxime tamen contemplatio perspectionem sibi vindicat veritatis. Ideo hæc tripartitio non est contraria illi distinctioni, qua intelligitur omne studium sapientiæ in actione et contemplatione consistere. Quid autem in his vel de his singulis partibus Plato senserit, id est,

ubi finem omnium actionum, ubi causam omnium naturarum, ubi lumen omnium rationum esse cognoverit vel crediderit, disserendo explicare et longum esse arbitror, et temere esse affirmandum non arbitror. Cum enim magistri sui Socratis, quem facit in suis voluminibus disputantem, notissimum morem dissimulandæ scientiæ vel opinionis suæ servare affectat, quia et illi ipse mos placuit, factum est ut etiam ipsius Platonis de rebus magnis sententiæ non facile perspici possint. Ex his tamen, quæ apud eum leguntur, sive quæ ab aliis dicta esse narravit atque conscripsit, quæ sibi placita viderentur, quædam commemorari, et huic operi inseri oportet a nobis, vel ubi suffragatur religioni veræ, quam fides nostra suscipit ac defendit, vel ubi ei videtur esse contrarius, quantum ad istam de uno Deo et pluribus pertinet quæstionem, propter vitam, quæ post mortem futura est, veraciter beatam. Fortassis enim qui Platonem cæteris philosophis gentium longe recteque prælatum acutius atque veracius intellexisse atque secuti esse fama celebriore laudantur, aliquid tale de Deo sentiunt, ut in illo inveniatur et causa subsistendi, et ratio intelligendi, et ordo vivendi. Quorum trium, unum ad naturalem, alterum ad rationalem, tertium ad moralem partem intelligitur pertinere. Si enim homo ita creatus est, ut per id, quod in eo præcellit, attingat illud, quod cuncta præcellit, id est, unum verum optimum Deum, sine quo nulla natura subsistit, nulla doctrina instruit, nullus usus expedit: ipse quærat, ubi nobis secure sunt omnia; ipse cernatur, ubi nobis certa sunt omnia; ipse diligatur, ubi nobis recta sunt omnia.

CAPUT V.

Quod de theologia cum Platonice potissimum disceptandum sit, quorum opinioni omnium philosophorum postponenda sint dogmata.

Si ergo Plato Dei hujus imitorem, cognitorem, amatorem dixit esse sapientem, cujus participatione sit beatus, quid opus est excutere cæteros? Nulli nobis, quam isti, propius accesserunt. Cedat eis igitur non solum theologia illa fabulosa deorum criminibus oblectans animos impiorum; nec solum etiam illa civilis, ubi impuri dæmones terrestribus gaudiis deditos populos deorum nomine seducentes, humanos errores tanquam suos divinos honores habere voluerunt, ad spectandos suorum criminum ludos cultores suos tanquam ad suum cultum studiis immundissimis excitantes, et sibi delectabiliores ludos de ipsis spectatoribus exhibentes: ubi si qua velut honesta geruntur in templis, conjuncta sibi theatrorum obscenitate turpantur; et quæcumque turpia geruntur in theatris, comparata sibi templorum fœditate laudantur. Et ea, quæ Varro ex his sacris, quasi ad cœlum et terram rerumque mortalium semina et actus interpretatus est; quia nec ipsa illis ritibus significantur, quæ ipse insinuare conatur; et ideo veritas conantem non sequitur: et si ipsa essent, tamen animæ rationali ea, quæ infra illam naturali ordine constituta sunt, pro deo suo colenda non essent; nec sibi præferre debuit, tanquam deos, eas res, quibus ipsam prætulit verus Deus. Et ea, quæ Numa Pompilius revera ad sacra ejusmodi pertinentia secum sepeliendo curavit

abscondi, et aratro eruta senatus jussit incendi. In eo genere sunt etiam illa, ut aliquid de Numa mitius suspicemur, quæ Alexander Macedo scribit ad matrem, sibi a magno antistite sacrorum ægyptiorum quodam Leone patefacta: ubi non Picus et Faunus et Æneas et Romulus, vel etiam Hercules et Æsculapius et Liber Semele natus, et Tyndaridæ fratres, et si quos alios ex mortalibus pro diis habent, sed ipsi etiam majorum gentium dii, quos Cicero in Tusculanis tacitis nominibus videtur attingere, Jupiter, Juno, Saturnus, Vulcanus, Vesta, et alii plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes sive elementa transferre, homines fuisse produntur¹. Timens enim et ille quasi revelata mysteria, petens admonet Alexandrum, ut cum ea matri conscripta insinuaverit, flammis jubeat concremari. Non solum ergo ista, quæ duæ theologiæ, fabulosa continet et civilis, Platonice philosophis cedant, qui verum Deum, et rerum auctorem, et veritatis illustratorem, et beatitudinis largitorem esse dixerunt: sed alii quoque philosophi, qui corporalia naturæ principia corpori deditis mentibus opinati sunt, cedant his tantis et tanti Dei cognitoribus viris, ut Thales in humore, Anaximenes in aëre, Stoici in igne, Epicurus in atomis, hoc est minutissimis corpuseculis, quæ nec dividi nec sentiri queunt, et quicumque alii, quorum enumerationi immorari non est necesse, sive simplicia, sive conjuncta corpora, sive vita carentia, sive viventia, sed tamen corpora, causam principiumque rerum esse dixerunt. Nam quidam eorum a rebus non vivis res vivas fieri posse crediderunt, sicut Epicurei. Quidam vero a vivente quidem et viventia et non viventia, sed tamen a corpore corpora. Nam Stoici ignem, id est, corpus unum ex his quatuor elementis, quibus visibilis mundus hic constat, et viventem, et sapientem,

¹Vide infra lib. XII, c. 10. et Cypr. de idolor. vanitate.

et ipsius mundi fabricatorem atque omnium, quæ in eo sunt, eumque omnino ignem deum esse putaverunt. Hi et cæteri similes eorum id solam cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum obstricta carnis sensibus fabulata sunt. In se quippe habebant quod non videbant, et apud se imaginabantur quod foris viderant, etiam quando non videbant, sed tantummodo cogitabant. Hoc autem in conspectu talis cogitationis jam non est corpus, sed similitudo corporis. Illud autem unde videtur in animo hæc similitudo corporis, nec corpus est, nec similitudo corporis; et unde videtur, atque utrum pulchra an deformis sit judicatur, profecto est melius quam ipsa quæ judicatur. Hæc mens hominis et rationalis animæ natura est, quæ utique corpus non est; si jam illa corporis similitudo, cum in animo cogitantis aspicitur atque judicatur, nec ipsa corpus est. Non est ergo nec terra, nec aqua, nec aër, nec ignis: quibus quatuor corporibus, quæ dicuntur quatuor elementa, mundum corporeum videmus esse compactum. Porro si noster animus corpus non est, quomodo Deus creator animi corpus est? Cedant ergo et isti, ut dictum est Platoniceis: cedant et illi, quos quidem puduit dicere Deum corpus esse, verumtamen ejusdem naturæ, cujus ille est, animos nostros esse putaverunt. Ita non eos movit tanta mutabilitas animæ, quam Dei naturæ tribuere nefas est. Sed dicunt: «Corpore mutatur animæ natura, nam per se ipsam incommutabilis est.» Poterant isti dicere: «Corpore aliquo vulneratur caro, nam per se ipsam invulnerabilis est.» Prorsus quod mutari non potest, nulla re potest: ac per hoc quod corpore mutari potest, aliqua re potest, et ideo incommutabile recte dici non potest.

CAPUT VI.

De Platoniorum sensu in ea parte philosophiæ, quæ physica nominatur.

VIDERUNT ergo isti philosophi, quos cæteris non immerito fama atque gloria prælatos videmus, nullum corpus esse Deum: et ideo cuncta corpora transcenderunt quærentes Deum. Viderunt quidquid mutabile est, non esse summum Deum: et ideo omnem animam mutabilesque omnes spiritus transcenderunt, quærentes summum Deum. Deinde viderunt omnem speciem in re quacumque mutabili, qua est quidquid illud est, quoquo modo et qualiscumque natura est, non esse posse nisi ab illo qui vere est, quia incommutabiliter est. Ac per hoc sive universi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatumque motum, et elementa disposita a cælo usque ad terram, et quæcumque corpora in eis sunt; sive omnem vitam, vel quæ nutrit et continet, qualis est in arboribus; vel quæ et hoc habet et sentit, qualis est in pecoribus; vel quæ et hæc habet et intelligit, qualis est in hominibus; vel quæ nutritorio subsidio non indiget, sed tantum continet, sentit, intelligit, qualis est in Angelis, nisi ab illo esse non posse qui simpliciter est: quia non aliud illi est esse, aliud vivere, quasi possit esse non vivens; nec aliud illi est vivere, aliud intelligere, quasi possit vivere non intelligens; nec aliud illi est intelligere, aliud beatum esse, quasi possit intelligere et non beatus esse; sed quod est illi vivere, intelligere, beatum esse, hoc est illi esse. Propter hanc incommutabilitatem et simplicitatem intellexerunt eum et

omnia ista fecisse, et ipsum a nullo fieri potuisse. Consideraverunt enim quidquid est, vel corpus esse, vel vitam; meliusque aliquid vitam esse, quam corpus; speciemque corporis esse sensibilem, intelligibilem vitæ. Proinde intelligibilem speciem sensibili prætulerunt. Sensibilia dicimus, quæ visu tactuque corporis sentiri queunt: intelligibilia, quæ conspectu mentis intelligi possunt. Nulla est enim pulchritudo corporalis, sive in statu corporis, sicut est figura, sive in motu, sicut est cantilena, de qua non animus iudicet. Quod profecto non posset, nisi melior in illo esset hæc species, sine tumore molis, sine strepitu vocis, sine spatio vel loci vel temporis. Sed ibi quoque nisi mutabilis esset, non alius alio melius de specie sensibili iudicaret: melius ingeniosior quam tardior, melius peritior quam imperitior, melius exercitior quam minus exercitatus, et idem ipse unus cum proficit, melius utique postea quam prius. Quod autem recipit magis et minus, sine dubitatione mutabile est. Unde ingeniosi et docti et in his exercitati homines facile collegerunt non esse in eis rebus primam speciem, ubi mutabilis esse convincitur. Cum igitur in eorum conspectu et corpus et animus magis minusque speciosa essent, etsi omni specie carere possent, omnino nulla essent, viderunt esse aliquid ubi prima esset et incommutabilis¹, et ideo nec comparabilis: atque ibi esse rerum principium rectissime crediderunt, quod factum non esset, et ex quo facta cuncta essent. Ita quod notum est Dei, ipse manifestavit eis², cum ab eis invisibilia ejus, per ea quæ facta sunt intellecta conspecta sunt; sempiterna quoque virtus ejus et divinitas: a quo etiam visibilia et temporalia cuncta creata sunt. Hæc de illa parte quam physicam, id est, naturalem nuncupant, dicta sint.

¹ *Supple, species, —* ² Rom. 1, 19.

CAPUT VII.

Quanto excellentiores cæteris in logica, id est, rationali philosophia, Platonici sint habendi.

Quod autem attinet ad doctrinam, ubi altera pars versatus, quæ ab eis logica, id est, rationalis vocatur; absit ut his comparandi videantur, qui posuerunt iudicium veritatis in sensibus corporis, eorumque infidis et fallacibus regulis omnia, quæ discuntur, metienda esse censuerunt, ut Epicurei, et quicumque alii tales, ut etiam ipsi Stoici, qui cum vehementer amaverint solertiam disputandi, quam dialecticam nominant, a corporis sensibus eam ducendam putarunt; hinc asseverantes animum concipere notiones, quas appellant *ενοεις*, earum rerum scilicet, quas definiendo explicant; hinc propagari atque connecti totam discendi docendique rationem. Ubi ego multum mirari soleo, cum pulchros dicant non esse nisi sapientes, quibus sensibus corporis istam pulchritudinem viderint, qualibus oculis carnis formam sapientiæ decusque conspexerint. Hi vero, quos merito cæteris anteponimus, discreverunt ea, quæ mente conspiciuntur, ab iis, quæ sensibus attinguntur; nec sensibus adimentes quod possunt, nec eis dantes ultra quam possunt. Lumen autem mentium esse dixerunt ad discenda omnia, eundem ipsum Deum a quo facta sunt omnia.